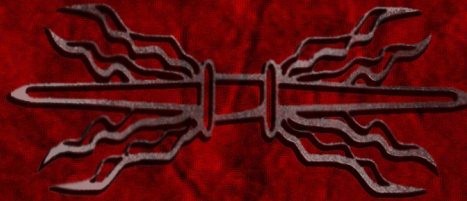

SELEVCIA

AD CALYCADNVM

SAYI I -2011

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNVM I

OLBA KAZISI YAYINLARI

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNUM I

Ankara 2011 / Türkiye

ISBN

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsayınlanı, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia ad Calycadnum yayımına devretmiş sayılır. Seleucia ad Calycadnum kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia ad Calycadnum için yazışma adresi:

Okt. Murat ÖZYILDIRIM

Mersin Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü 33342 Mersin – TÜRKİYE

Tel: 00 90 324 361 00 01 – 4735 e- posta: ozyildirimmurat@gmail.com.

OLBA KAZISI YAYINLARI
SELEVCIA AD CALYCADNUM I

ISBN:

Editörler

Emel ERTEN
Diane FAVRO
Murat ÖZYILDIRIM

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit ÇAL Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN Prof. Dr. Emel ERTEN
Prof. Dr. Diane FAVRO Prof. Dr. Turhan KAÇAR Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU Prof. Dr. Scott REDFORD Prof. Dr. Aygül SÜEL
Prof. Dr. Fikret YEGÜL

Doç. Dr. Salim AYDÜZ Doç. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE Doç. Dr. Efrumiye ERTEKİN

Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ – COŞKUN Yrd. Doç. Dr. Merih EREK
Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat ÖZGEN
Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI Yrd. Doç. Dr. H. Sibel ÜNALAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ

Dr. Vujadin IVANISEVIC

Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia ad Calycadnum, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Kapak Tasarım: Tuna AKÇAY

Dizgi:

Baskı:

İÇİNDEKİLER

IULIANUS APOSTATA'NIN
UFUKTAKİ HİRİSTİYANLIKLA SINAVI
Erendiz ÖZBAYOĞLU

11

İKİNCİ YÜZYILDA HİRİSTİYANLIK:
ENTELEKTÜELLER, DÜŞÜNCELER
VE GRUPLAR
Turhan KAÇAR

19

ERKEN BİZANS CAMCILIĞI: KİMLİĞİ
VE NİTELİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
Emel ERTEN

29

SON ARKEOLOJİK BULGULAR
IŞIĞINDA AZİZ PAULUS'UN
İKİNCİ KÜTSAL GÖREV GEZİSİNDE
TROAS YOLCULUĞU
Reyhan KÖRPE

51

YUMUKTEPE HÖYÜĞÜ KAZILARINDA
GÜN IŞIĞINA ÇIKARILAN
AZİZ MENAS TASVİRLİ HACI ŞİŞESİ
Gülgün KÖROĞLU

77

ROMA DEVLETİNİN HİRİSTİYANLIĞI
ORTADAN KALDIRMAYA YÖNELİK
SON HAMLESİ: BÜYÜK TAKİBAT
(303-311)
Efrumiye ERTEKİN

91

BİZANS SİKKELERİNDE YER ALAN
GÖKSEL VARLIKLAR
"KERUBİM VE SERAFİM"
Ceren ÜNAL

111

OLBA'DA HİRİSTİYAN MEZARLARI
Tuna AKÇAY

133

ISAVRIA DAĞLARINDA
HIRİSTİYAN MANASTIRCILIĞININ BİR
ÖRNEĞİ: OLBA MANASTIRI
Murat ÖZYILDIRIM
H. Sibel ÜNALAN

147

GEÇ ANTİK DÖNEM'DE
CILICIA VE ISAVRIA'DA
KİLİSE SAYISININ ARTIŞ NEDENLERİ
ÜZERİNE BİR DENEME
Ümit ÇAKMAK

167

SOME OBSERVATIONS
ON MONOTHEISM
IN CILICIA
Sevim AYTEŞ CANEVELLO

183

KİTAP TANITIMI:
GEÇ ANTİKÇAĞ'DA HİRİSTİYANLIK
Emin SARIİZ

191

KİTAP TANITIMI:
ROMA DÜNYASINDA YIKANMA
William AYLWARD

195

OLBA KAZISI YAYINLARI
SELEVCIA AD CALYCADNVN I

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık tümü 12 punto büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.
Kitap için:
Demiriş 2006 Demiriş, B., *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, Ege Yay., İstanbul.
Makale için:
Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, *Lucerna Klasik Filoloji Yazıları*, İstanbul.
- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca **(Lev.1)**, **(Lev. 2)** kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Makale ve levhalar, CD’ye yüklenerek çıktısı ile birlikte yollanmalıdır.

PRAEFATIO

Mersin'in Silifke ilçesi sınırları içindeki Olba'da TC Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile 2001 – 2009 yılları arasında arkeolojik yüzey araştırmaları, 2010 yılındaysa Bakanlar Kurulu kararı ile ilk arkeolojik kazılar başladı. Böylece Olba hakkında bugüne kadar bilinenlere yeni bilgiler eklendi ve ulaşılan sonuçlar ekip üyelerimiz tarafından birçok yayınlı bilim dünyasına sunuldu.

“Seleucia ad Calycadnum”, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, sanat tarihi konularında yapılan çalışmaları sizlerle buluşturmak üzere yayın yaşamına başlıyor. İlk sayıda “Erken Hıristiyanlık” teması ile çıkmakla birlikte, gelecek sayılarımızda sizlerin çalışmalarına çok daha geniş bir yelpazede yer vermeyi amaçlamaktayız.

Birinci sayımıza katkı sağlayan başta Seleucia ad Calycadnum Bilim Kurulu üyeliğini kabul eden saygıdeğer öğretim üyeleri olmak üzere, sayın yazarlara, amblemimizin çizimi için ressam Cavidan Yegül Erten'e, kapak tasarımı için arkeolog Tuna Akçay'a, teknik yardımlarından dolayı M. Çağlar Kırkpınar'a ve Gonca Sümer'in şahsında TAN Kitabevi'ne teşekkür ederiz.

Yapacağınız çalışmaların dergimizde yayınlanmasından onur duyacağımızı belirtmek isteriz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (MA)

PRAEFATIO

After nine years (2001-2009) of archaeological surveys at Olba in Mersin, Silifke, excavations started in 2010 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism. The team members of Olba have added extensive new information on the settlement history of the site, presenting their results in many publications.

“Seleucia ad Calycadnum” will be an annual journal for the studies on archaeology, ancient languages and cultures, and the history of art published by Olba excavations. Although the first issue focuses on Early Christianity, subsequent issues will include a wider range of investigations.

We want to thank the contributors and the colleagues who honored us by accepting to take part in the scientific board. Painter Cavidan Yegül Erten was kind enough to draw our logo and archaeologist Tuna Akçay designed the front-cover. M. Çağlar Kırkpınar did all the tiresome office work. Finally, many thanks to the TAN Bookstore and Gonca Sümer for giving us support for the publication of “Seleucia ad Calycadnum”.

We welcome contributions for future issues of “Seleucia ad Calycadnum”.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (MA)

İKİNCİ YÜZYILDA HİRİSTİYANLIK: ENTELEKTÜELLER, DÜŞÜNCELER VE GRUPLAR

Turhan KAÇAR*

Özet

Roma İmparatorluğu'nun sağladığı görece siyasal istikrar ve art arda yetişen bir dizi entelektüelden dolayı pagan yazarlar tarafından "İkinci Sofistler Dönemi" olarak nitelenen MS II. yüzyıl, Hıristiyanlar açısından da entelektüel bir canlılık dönemidir. Bu çalışma, II. yüzyıl Hıristiyanlığının entelektüel canlılığı, bu dönemde tartışılan konular ve Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan gruplaşmalara ilişkin genel gözlemler ortaya koymaktadır. Pagan dünyada yaşanan entelektüel canlanışın paralel olarak Hıristiyanları da etkilediğine dikkat çekilmekte ve Roma İmparatorluğunun bu dönemde Hıristiyanlara karşı genel bir baskı politikası izlememesinin de bunda etkili olduğuna işaret edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: II. yüzyıl Hıristiyanlığı, İkinci Sofistler Dönemi, Hıristiyan gruplar ve düşünceler.

Abstract

The 2nd century A.D. have been described as "the Second Sophistic Period" by both ancient and modern authors, owing to a relative political stability and the emergence of a series of pagan intellectuals. Although Christian intellectuals of the time have not been included among the sophists of that century, in this study it is defended that the second century was a period of intellectual flourishing for Christians as well. It is also pointed out that as the Roman Empire did not follow a general policy of persecution against Christians during the century, this relative period of peace prepared a ground for a Christian intellectual activity.

Keywords: Second Century Christianity, Second Sophistic, Christian Groups and Thoughts.

---

* Prof. Dr. Turhan KAÇAR, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kınıklı Kampusu – Denizli, e - posta: turhankacar@gmail.com.

MS III. yüzyılda yaşayan pagan yazar Philostratus, art arda yetişen entelektüellerden dolayı bir önceki yüzyılı (II. yüzyıl) ve kendi dönemini “ikinci sofistler çağı” olarak adlandırdı¹. Bu tanım modern literatürde yer yer eleştirilmekle birlikte taraftar da buldu ve hatta farklı perspektiflerden ilham kaynağı olarak da kullanılmaya devam etmektedir.² II. yüzyıl aynı zamanda Edward Gibbon’un nitelemesiyle “Roma İmparatorluğu’nun klasik çağı” olarak görülmektedir ve bu yüzyılda Yunan kültürüne hayran olan imparatorlar iş başındaydı. Pagan Philostratus, ‘ikinci sofistler’ kavramını kullanırken bu çalışmanın konusunu oluşturan Hıristiyanları hiç kuşkusuz göz önüne almıyordu. Philostratus, sadece MÖ V. yüzyılda Yunan dünyasında yaşanan entelektüel canlılıkla kendi dönemini karşılaştırmış ve MS II. ve III. yüzyıllarda da paralel bir durum gördüğü için böyle bir nitelirmede bulunmuştur. Söz konusu II. yüzyılda, dönemin Roma imparatorlarının da sağladığı katkıyla nispeten kültürel bir hareketlilik ortaya çıkmış ve Plutarchus, Herodes Atticus, Mysialı Aristides, Fronto, Galenus, Lucianus, Celsus ve Laodicealı Polemon gibi art arda yetişen entelektüeller bu çağda yaşamıştı. Burada sorulması gereken temel soru, Hıristiyanların bu kültürel hareketlilikten ne kadar pay aldıklarıdır. II. yüzyıl, Hıristiyanlar açısından da entelektüel olarak canlı bir dönem miydi? II. yüzyıl Hıristiyanlarını pagan yazarların kaleminden öğrendiklerimizden değerlendirecek olursak, bu yeni dinin mensuplarını entelektüel olarak görmemiz zordur. Zira bu yüzyılda yaşayan entelektüellerin nazarında Hıristiyanlık, bir nevi eğitimsiz alt sınıfların diniydi. Pagan yazarların, çeşitli şekillerde günümüze ulaşan referanslarına göre, Hıristiyanlık, Yahudilik içerisinde bir grup, doğu kökenli bir batıl inançtı (*supersititio*). Ayrıca, özel ve gece toplantıları dikkate alınarak Hıristiyanlar, devlete ve topluma karşı komplocu bir grup olarak, ya da bir tür sosyal kulüp (*collegium* veya *hetaeria*) veya Yahudi kaynaklı doğulu bir gizem dini ve çok nadiren de olsa felsefi bir okul (Galenus) olarak algılanıyordu³.

1 Philostratus, *Bioi Sophiston*, s. 7, [Philostratus & Eunapius, *The Lives of the Sophists*, (İng. Çev. W.C. Wright), (Loeb Classical Library serisi, no: 134), Londra 1952].

2 Her ne kadar “İkinci Sofistler Dönemi” terimi P.A Brunt tarafından bir balon olarak nitelenmişse de, terim hala akademik yazılara veya toplantılara ilham olmaya da devam etmektedir. 2009 yılı Ocak ayında Philadelphia’da toplanan Amerikan Filoloji Kurumunun yıllık toplantısında düzenlenen panellerden birisi “The Third Sophistic: New Approaches to Rhetoric in Late Antiquity” başlığını taşıyordu. Bak. P.A. Brunt, “The Bubble of the Second Sophistic”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 39 (1994), s. 25-52; A. Quiroga, “From Sophistopolis to Episcopopolis, The Case for a Third Sophistic” *Journal of Late Antique Religion and Culture* 1 (2007) 31-42; P. Kimball, “SLA Sponsored Panel, “The Third Sophistic: New Approaches to Rhetoric in Late Antiquity””, *Journal of Late Antiquity* 3/2, (2010), 262-63.

3 Erken Hıristiyanlığa pagan bakış açısı, S. Benko tarafından seçme metinlerle incelenmiştir. S. Benko, “Pagan Criticism of Christianity During the First Two Centuries A.D.” *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II.23.2: 1055-1118; ayrıca bak. R.L. Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven 2003.

İlk Hıristiyanlığın, yüzeysel bir harita çıkarmamız gerekirse, daha birinci yüzyılın sonuna geldiğinde Suriye'den Anadolu'ya, oradan da Yunanistan üzerinden İtalya'ya kadar ulaştığı ve hatta Paulus'un İspanya'yı misyon coğrafyası içerisine aldığı bilinmektedir⁴. I. yüzyılda Yahudi dünyası içerisinde yenilikçi bir hareket olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık, ertesi yüzyılda çok daha geniş çaplı bir dini harekete dönüşmüştür. İncil metinleri ve Antiochialı Ignatius'un mektupları dikkate alındığı zaman Hıristiyanlığın Batı Anadolu kentlerinde taraftar bulduğu söylenebilir. Keza II. yüzyılın başında Bithynia-Pontus valisi Plinius'un mektubundan Karadeniz bölgesinde de Hıristiyanların mevcudiyetini görüyoruz. Ancak durumun materyal kültüre aynı oranda yansıdığı söylenemez⁵. Burada Hıristiyanlık Antiochia ad Orontem (Antakya) üzerinden doğuya giden yol vasıtasıyla kısa sürede Süryani kültürünün en önemli merkezi olan Edessa'ya (Urfa) ulaştı. Hıristiyan mitoloji, Edessa'daki Kral Abgar ile Hz. İsa arasındaki mektuplaşmayı muhafaza eder⁶. Aynı şekilde Hıristiyan martyrologiler, Gallia'da, Kartaca'da, Smyrna'da (İzmir) Hıristiyanların, Romalı valiler tarafından yargılandıklarını kaydetmektedir⁷.

Hıristiyanlığın entelektüel üretimi Akdeniz dünyasının üç önemli dilinde, yani Süryanice, Yunanca ve Latin dillerinde yapılmıştır. Bu üç dil aynı zamanda Eskiçağ Hıristiyanlığının sonraki dönemlere aktarılmasında esas aracı olmuşlardır. Süryani Hıristiyanlığı, Antiochia ad Orontem, Edessa ve Nisibin (Nusaybin) gibi doğu dünyasının önemli kültür merkezlerinde⁸, Yunan Hıristiyanlığı yine başta Antiochia ad Orontem ve Alexandria maior (İskenderiye) olmak üzere, diğer doğu Akdeniz kentlerinde, Latin Hıristiyanlığı ise, İtalya'da Roma ve Afrika'da Kartaca gibi büyük kentlere ulaşmış ve buralarda şekillenmiştir. II. yüzyıl Süryani Hıristiyanlığının en önemli isimleri kuşkusuz Tatianus ve Bardesanes gibi Edessa kökenli entelektüellerdir. Yunan kültürüne (ve muhtemelen Latince'ye de) bihakkın vakıf olan Tatianus'un "dörtlü uyum" anlamına gelen *Diatessaron* adlı bir İncil yazdığı ve Bardesanes'in de Hıristiyan popüler kültüre katkı olarak dini şarkılar yani ilahiler kaleme aldı-

4 *Romalılara Mektup*, 15.23-24; A.N. Wilson, *Paul, The Mind of the Apostle*, Londra 1997, s. 193, 207, 209.

5 Plinius, *Epistulae*, (Mektuplar), 10.96. [=Plinius, *Epistulae 10. Kitap*, (Türkçesi: *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*) (Çev. Ç. Dürüşken & E. Özbayoğlu), İstanbul 2001]; erken dönem Hıristiyanların epigrafik izlerine ilişkin bak. S. Mitchell, *Anatolia, c. 2*, Oxford 1993, s. 37-43.

6 Eusebius, *HE*, 1.13.1-22 [=Eusebius, *The Ecclesiastical History* cilt I - II, (I. cilt İngilizce çev. Kirsopp Lake & cilt II, J.E.L. Oulton), (Loeb Classical Library), Londra 1952; J.B. Segal, *Edessa (Urfa), Kutsal Şehir*, (Türkçe çev. A. Aslan), İstanbul 2002, 101-124.

7 H. Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs, Introduction, Texts and Translations*, Oxford 1972; W.H.C. Friend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Cambridge 2008.

8 H. Drijvers, "Syrian Christianity and Judaism" J. Lieu, J. North & T. Rajak (ed.), *The Jews Among Pagans and Christians*, Londra 1992, s. 124-146.

ğını biliyoruz⁹. Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batısında Melito, Marcion, Iustinus ve Tertullianus gibi Hıristiyanlığı seçmiş pek çok üretken entelektüel karşımıza çıkmaktadır.

İlk yüzyılda Yahudilikten fazlaca ayırt edilemeyen ve daha çok Yahudilik içerisinde bir hizip olarak görülen Hıristiyanlık, II. yüzyılda pagan toplumdaki kazandığı ihtidalarla tedricen Yahudilikten kopmaya başlamıştır. Bunun bir nedeni, gayri-Yahudi bir toplum içerisinde yayılmanın haliyle yeni bir kimlik inşasını da beraberinde getirmiş olması, diğer nedeni ise, Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki mühtedi kazanma rekabetidir ve Hıristiyanlar bunda daha başarılı olmuşlardır. Paulus ile başlayan, Hıristiyanlığı pagan toplum içerisinde yayma girişimleri, II. yüzyılda geri dönülmez bir hal almış ve bu durum Hıristiyanların eski Yunan dünyasının renklerini almasına da yol açmıştır. Mesela, biraz sonra söz konusu edilecek olan Montanist Hıristiyan grubunun kurucusu Montanus'un, Hıristiyan olmadan önce Kybele kültürünün bir rahibi olduğunun iddia edilmesi, Hıristiyanlığın dönüştürülmesinde yeni kültür çevresinin rolünü göstermektedir¹⁰. İlk Hıristiyanların farklı bir kimlik olarak, Yahudilikten kopma girişimlerinin siyasal bir temeli de vardı. Hıristiyanlar, 66-70 ve 132-135 yılları arasında patlak veren Roma karşıtı Yahudi isyanlarına katılmaktan dikkatle kaçınmışlardı. Entelektüel düzeyde Yahudilikten kopma girişimleri II. yüzyılın etkin entelektüellerinin çoğunun Yahudi karşıtı yazılarında görülebilmektedir. Hıristiyanlık esas itibarıyla Yahudilik içerisinde doğup geliştiği için, bu iki din mensupları arasında köklü bir diyalog da vardı. Hıristiyanların Yahudilerle aralarındaki temel sorun, İsa'nın Mesihliği, Yahudi Yasaları'na yaklaşım ve paganlara muamele tarzı gibi şeylerdi. Hıristiyanların Yahudiliğe karşı çıkışları Yeni Ahit metinlerinin oluşum aşamasında başlamıştır¹¹. Mesela Yahudi karşıtı işaretlerden birisi de II. yüzyılın başında yargılanmak üzere Roma'ya götürülen Antiochialı Ignatius'un Magnesialılara yazdığı mektupta görülmektedir. Ignatius mektubunda hem İsa'nın izleyicisi olduğunu iddia etmek hem de Yahudi adetlerini sürdürmenin korkunç olduğunu savunmaktadır¹². Keza II. yüzyıl entelektüelleri arasında önemli yer tutan Sardisli Melito, Sinopeli (Sinop) Marcion ve Iustinus gibi yazarların, Yahudi karşıtlığı adeta manifesto gibidir. İsa'yı Mesih olarak tanımayan Yahudileri lanetleyen Melito, Yahudi gelenek

9 E.R. Hayes, *Urfa Akademisi*, (Türkçe çev. Y. Güneç), İstanbul 2002, s. 47-80; Emily, J. Hunt, *Christianity in the Second Century, The Case of Tatian*, Londra 2003.

10 Eusebius, *HE*, 5.16.7.

11 Galatyalılara Mektup ve Hıristiyan olmayı kabul eden Helen kökenli erkeklerin sünnet edilmesi sorunu, Yahudilikten kopmanın ilk işareti olarak alınabilir.

12 Ignatius, *To the Magnesians*, 10, Ignatius'un Magnesialılara mektubu için bak. *The Apostolic Fathers*, (Loeb Classical Library serisi 24), Harvard University Press, Londra 1998, s. 196-211.

içerisinde yer alan peygamberlerin tamamının aslında İsa'dan başkası olmadığını savunmakta, Yahudilerin ise geleneklerine layıkıyla sahip çıkmadıklarını ileri sürmektedir¹³. Diğer yandan Marcion ise, Hıristiyan tanrısının Yahudilerin kıskanç tanrısından farklı olduğunu altını özenle çiziyordu¹⁴. Keza Iustinus, bir yanda Yahudi metinlerine sahip çıkıyor diğer yandan Yahudiliği reddediyordu¹⁵. Yahudilikten kopma girişimleri arasında şüphesiz en önemlisi Paskalya yortusunun tarihi üzerine yapılan tartışmadır. *Quartodecimanizm* olarak da bilinen bu tartışma, Paskalya Yortusunun tarihi konusunda çıkmıştır. Özellikle Anadolu'da bu yortu, Yahudi geleneğine göre Hamursuz ile aynı zamanda (ay takvimine göre 14 Nisan'da) kutlanıyordu. Yahudilikten koparak bağımsız bir gelenek oluşturmaya çalışan Hıristiyanlar, Paskalya'yı Yahudilerle aynı zamanda kutlamayı reddediyorlardı. Bu tartışma, Anadolu'dan İtalya'ya kadar bütün II. yüzyıl Hıristiyanlarını meşgul etmiş ve Yahudilerin Pesah yani Hamursuz Bayramı ile Hıristiyan Paskalyası ayrılmaya çalışılmış ise de, bu sorun sonraki yüzyılların Hıristiyanlarını da meşgul etmiştir¹⁶.

MS II. yüzyıl Hıristiyanlarının Yahudilikten kopma girişimlerinin bir nedeni de, Hıristiyan olduklarını iddia etmelerine karşın, Yahudi geleneği devam ettiren Hıristiyan grupların varlığıydı. Bu grupların en önde gelenlerinden birisi Ebioncular idi. Ebioncular hakkında ilk bilgiler Irenaeus'un *Adversus Haereses (Heretiklere Karşı)* adlı eserinden gelmektedir. Irenaeus, Ebioncuların sadece Matta İnciline itibar ettiklerini, Paulus'u reddettiklerini, erkek çocuklarını sünnet etmeyi sürdürdüklerini ve diğer Yahudi geleneklerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir¹⁷. Yahudi geleneklerini sürdüren bir başka grup Elkesailerdi. Yahudi sünnet geleneğine ve şabata uyan bu grup, ibadet esnasında Hierosolyma'ya (Kudüs) dönmeyi öğretiyordu. Sonraları bağımsız bir dini harekete dönüşen Maniheizmin kurucusu Manes de, bir dönem Elkesai grubunun mensupları arasında yer almıştı. Dolayısıyla Hıristiyanların Yahudilikten kopma girişimleri Yahudilerle giriştikleri bir mücadele olmaktan çok, kendi içlerindeki Yahudi geleneği yanlıları ile mücadeleleridir ve yukarıda söz konusu edilen Ignatius'un eleştirisi daha çok bu tür gruplar içindi.

II. yüzyılda Helen dünyada yaşanan entelektüel canlılık doğal olarak, farklı

13 Eusebius, *HE*, 4. 26. 3.

14 Irenaeus, *Adv. Haer.* 1.24, 25.1 ve 3.40.2, [=Irenaeus, "Against Heresies", *Ante Nicene Fathers* serisi, c. 1, Edinburgh 1993; Tertullianus, *Against Marcion*, 1.27. Tertullian, 'yeni ve iyi bir tanrı keşfedildi' diye Marcion ile alay eder. Tertullian, "Works", *Ante Nicene Fathers* serisi, c. 3 ve 4, Edinburgh 1993.

15 Iustin, İsa'nın ilk doğan olduğunu ilan ediyor. Justin, *Apology*, 1.46.

16 Eusebius, *HE*, 5.23-25; J.A. Fischer, "Die Synoden im Osterfeststret des 2. Jahrhunderts" *Annuario Historiae Conciliorum* 8, (1976), s. 16-39.

17 Irenaeus, *Adv. Haer.* 1.22.

fikirlerin, düşüncelerin ortaya çıkmasıyla mümkün oluyordu ve böylesi farklılıklar felsefi boyutta toplumda sorun yaratmasa da, dini boyutta sıkıntılara yol açıyordu. Böyle sıkıntılardan birisi de, Gnostik hareketti, çünkü II. yüzyıl, aynı zamanda Gnostik hareketin en aktif olduğu dönemdi. Genel bir etiket veya şemsiye terim olan ‘gnostik’ tabiri, eski Yunanca’da “bilgi ve bilgi sahibi” anlamlarına gelen *gnosis* ve *gnostikos* terimleri ile irtibatlıdır¹⁸. Gnostik şemsiyesi altında tek bir gruptan söz etmek veya bu hareketi muayyen bir kökene bağlamak mümkün değildir. Valentinus, Cerdo, Cerinthus, Basilides ve Marcion gibi lider temsilcileri bulunan bu hareketin kökeni de, İran, Helenistik ve Yahudi geleneklere ya da bunların karışımına bağlandığı gibi, Hıristiyan öğretinin bu geleneklerle yorumlanmasına da bağlanmaktadır. Irenaeus ve Hippolytus gibi entelektüeller, II. yüzyılda ve ertesinde gnostiklere karşı reddiyeler yazmışlardır¹⁹.

II. yüzyılın son yarısında Anadolu’da o zamanki adıyla Phrygia bölgesinde ortaya çıkan ve IX. yüzyıla kadar izlerine rastlanan bir diğer Hıristiyan grup ise Montanistlerdir²⁰. Montanist nitelemesi, eski bir Kybele rahibi olduğu iddia edilen kurucu liderin ismi Montanus’dan gelmektedir. Kendisini “yeni peygamberlik” olarak adlandıran grubun en ilginç yönü, kurucu kadrosunda kadınların bulunmasıdır. Hem Montanus hem de izleyicisi Maximilla ve Priscilla adlı kadınlar tanrısal esinler aldıklarını ileri sürmüşler ve bu esinlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Montanist hareket kısa süre içerisinde Anadolu’da yayılmış ve oradan Roma ve Kartaca’ya sıçramakta gecikmemiştir. Montanistlerin, pagan ve Yahudi kökenden geldiği ileri sürülmüşse de, hem Tertullianus gibi önemli bir entelektüel kazanmayı başarmış olması, hem de uzun süre varlığını sürdürmesi, Hıristiyanlık dışı köken nitelemelerini boşa çıkarmaktadır²¹. Montanistlerin en önemli özelliği çok güçlü eskatolojik beklentileriydi. Hz. İsa’nın çok kısa zaman içerisinde aniden geri döneceğini ve

18 R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, New York 1959, s. 120-150; M.A. Williams, *Rethinking “Gnosticism” An Argument For Dismantling A Dubious Category*, New Jersey 1996; Friend, *The Rise of Christianity*, s. 195-218.

19 Hippolytus, “The Refutation of All Heresies, & Against The Heresy of One Noetus”, *Ante Nicene Fathers* serisi, c. 5, Edinburgh 1995.

20 Montanistler hakkında en geniş kaynak, Eusebius’un *Kilise Tarihi* adlı eseri, Epiphanius’un Hıristiyan sapkınları derlediği *Panarion* adlı eseri ve diğer yazarlarda bulunan kısa atıflardır. Eusebius, *HE*, 5.16-19; Epiphanius, *Panarion*, 48-49, [= *The Panarion. Selected Passages*, (İng. çev. P. R. Amidon), Oxford University Press 1990]. Bu hareketin materyal kültüre ve literatüre yansımaları için özellikle şu son iki monografi çok yararlıdır: C. Trevett, *Montanism. Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge University Press 1996; W. Tabbernee, *Montanist Inscriptions and Testimonia*, Mercer University Press, Macon 1997; T. Kaçar, “Montanizm: Erken Kilise’de Çatışan Gelenekler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17/1, (2002) s. 39-59; T. Kaçar, “Eskiçağ Anadolu Hıristiyanlığında Kadın: Montanizm Örneği” *Kadın Çalışmalarında Disiplinler Arası Buluşma*, İstanbul 2004, c. III, s. 197-204.

21 Mitchell, *Anatolia*, c.2, s. 39-40.

anayurtları Phrygia'daki Pepuza'nın "Hierosolyma nova = Yeni Kudüs" olacağını savunuyorlardı. Çok sıkı bir ahlaki çizgi, self-disiplin izleyen Montanistler, Hıristiyan isminin telaffuzunun ölüm cezasını davet edeceği bir dünyada, Romalı yetkilileri kışkırtacak kadar radikal bir gruptu.

II. yüzyıl Hıristiyanları arasında bir diğer gruplaşma da, ilahiyat probleminin kaynaklanıyordu. Burada temel sorun Baba Tanrı ile Hz. İsa arasındaki ilişkidir. Yazarlar arasında Hz. İsa'nın tanrısal sıfatına vurgu yapanlar olduğu gibi onun beşer yönüne vurgu yapanlar da vardı. Hz. İsa'nın beşer yönünü vurgulama, bazen tanrısal boyutunun reddi ile sonuçlanıyordu ki, böylesi ilahiyatçılardan birisi II. yüzyılın sonunda Smyrna'da (İzmir) yaşayan Noetus, bir diğeri ise Byzantiumlu Theodotus idi²². Bu görüşler aslında, Yahudi Hıristiyanlığı da denilen Ebioncuların temel doktriniydi. Monarchia tartışması olarak da bilinen, bu ilahiyat tartışması ertesini yüzyılda da Hıristiyanların gündemini yoğun olarak meşgul edecektir ki, III. yüzyılda bu tartışmanın taraflarından birisi 260'lı yılların başında Antiochia ad Orontem'e piskopos olan Samosatalı (Samsat) Paulus'tur²³.

Hıristiyanların II. yüzyılda artık gözle görülür bir faktör oldukları sadece kendi aralarındaki bölünmelerden değil aynı zamanda Roma İmparatorluğu ile olan ilişkilerinden de anlaşılmaktadır, çünkü Hıristiyanların bu ilişkileri, özellikle Yahudilikten ayrı bir grup oldukları fark edilmelerinden sonra değişmeye başlamıştır. II. yüzyılın hemen başında Roma'da Colosseum'a atılarak öldürülen Antiochia ad Orontem Piskoposu Ignatius, ilk ünlü kurban olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce söz konusu edilen İmparator Traianus'un valisi Plinius, imparatora yazdığı bir mektubunda Hıristiyanlara nasıl muamele etmesi gerektiğini sorar²⁴. Bu mektup, Romalı yetkililerin II. yüzyılın başında, Hıristiyanlara karşı nasıl davranılması lazım geldiği hususunda hala belli bir karara varamadıklarını da göstermektedir. Plinius, Hıristiyan kimliğini deklare etmekte direnenleri idam ettirdiğini yazmaktadır. Plinius'a göre problem, Hıristiyan olmaktan ziyade, devlet otoritesine karşı gelme inatçılığını göstermekten kaynaklanıyordu²⁵. Plinius'a yazdığı cevapta, valisinin Hıristiyanlara karşı tutumunu onaylayan Traianus, yine de anonim suçlamalarla Hıristi-

22 Hippolytus, *Adversus Noetus*, 1, Hippolytus, "The Refutation of All Heresies, & Against The Heresy of One Noetus", *Ante Nicene Fathers* serisi, c. 5, Edinburgh 1995; Monarchia tartışmaları için genel olarak bak. J.N.D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, (5. baskı), Londra 1977, 5. bölüm, s. 109-137.

23 Eusebius, *HE*, 7.30.1-22; F. Millar, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in the Third Century Syria" *The Journal of Roman Studies* 61, (1971), s. 1-17.

24 Plinius, *Epistulae*, (Mektuplar), 10.96.

25 Hıristiyanların inatçılığında daha sonra Marcus Aurelius da (161-180 arası imparator), atıf yapacaktır. M. Aurelius, *Düşünceler*, 11.3.

yanları cezalandırmaması ve genel bir takibata girişmemesi konusunda onu uyarmayı ihmal etmez. Eusebius'un naklettiğine göre, durum Hadrianus döneminde de değişmez. İmparator Hadrianus, Asia valisine yazdığı mektubunda, Hıristiyanların yasadışı davranışları tespit edilirse cezalandırılmalarını, ancak Hıristiyanlara karşı yine genel şantaj politikası izlenmemesi gerektiğinin altını çizer²⁶. Buna karşın II. yüzyılın sonraki imparatorları döneminde özellikle 150'li yıllardan sonra Hıristiyanlar yerel düzeyde cezalandırılmışlardır. Mesele, Antoninus Pius devrinde Smyrna'da piskopos Polycarpus, valinin önünde yargılandıktan sonra yakılarak öldürülmüştür. Aynı şekilde, Marcus Aurelius döneminde Roma'da filozof Iustinus'un, Gallia'da Lugdunum (Lyon) kentinde ve Kuzey Afrika'da Numidia'da bir grup Hıristiyanın cezalandırıldığını martyrolojiler nakletmektedir²⁷. Bu cezalandırmalar, Hıristiyanların imparator adına yemin etmeyi ve Roma tanrılarına saygı göstermeyi reddeden tutumları ve inatçılıkları kadar, valilerin pagan toplumun tazyiki altında kalmaları ile de açıklanabilir.

Toplum, niçin Hıristiyanlara tepki gösteriyordu? Bu soruyu kısaca cevaplamak gerekirse, Hıristiyanlık II. yüzyılda dikkate değer bir faktör olmayı başardığı için, toplum tarafından yeni bir bölücü unsur olarak görülüyordu. Bu bağlamda, pagan toplum, kendi değerlerini paylaşmayı reddeden bu türedi grubun, tanrıların gazabını kentlerin ve devletin üzerine çekeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Roma tanrılarına tapmayan Hıristiyanlar ateist olarak suçlanıyordu, çünkü bu tanrılar, kentlerin, devletin koruyucusu ve toplumsal huzurun teminatı olarak kabul ediliyorlardı. Aynı şekilde popüler kültürde Hıristiyanlara karşı yöneltilen, ensest ilişki, ritüel amaçlı cinayet işleme ve yamyamlık gibi suçlamaların gerisinde Hıristiyanların gizli toplantılar düzenlemeleri vardı ve gizli toplantılar her zaman siyasal olarak şüphe çekiyordu²⁸.

İşte bu noktada Hıristiyanlık savunusu kaleme alan yazarlar ortaya çıktı. Bu yeni edebi türden kısaca söz etmek gerekirse, bu dönemde ortaya çıkan isimler, Hıristiyanlığı hem içinden çıktığı Yahudi dünyaya hem de toplumsal siyasal ve entelektüel olarak tepki gördüğü pagan dünyaya karşı savunmaya

26 Eusebius, *HE*, IV.9; I. Yüzyılın başında Tiberius'tan itibaren Hıristiyanlar aleyhinde çıkarılan imparatorluk emirnameleri ve imparatorların tutumları için bak. T.D. Barnes, "Legislation Against the Christians" *The Journal of Roman Studies* 58, (1968), s. 32-50; ayrıca bak. P. Keresztes, "The Imperial Roman Government and the Christian Church, I. From Nero to the Severi" *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II/23.1, (1980), s. 247-315.

27 Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs, Introduction, Texts and Translations*; R.L. Fox, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century AD to the Conversion of Constantine*, Harmondsworth 1986; W.H.C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Cambridge 2008.

28 G.E.M. de Ste Croix, "Why were the early Christians persecuted?" *Past and Present* 26, (1963), s. 6-38.

çalıştılar²⁹. Bu yazarların bir kısmının eserleri günümüze ulaşmamış ise de, bunlar hakkında Eusebius'un *Historia ecclesiastica (Kilise Tarihi)* adlı eserinde bahsettiği kadarıyla bilgi sahibi olabiliyoruz. *Apologia* yazarları olarak da bilinen, bu yeni edebi türün temsilcileri, kendilerini sadece erdemli Hıristiyan tipi oluşturmakla meşgul etmediler, aynı zamanda, entelektüel olarak da pagan toplumu incelemeye başladılar. Mesela bir ara Iustinus'un öğrencisi olan Süryani kökenli Tatianus, içinde yaşadığı toplumun inançlarını da kıyasıya eleştirdi. Özellikle Yunan mitleri ve politeist kültürler bu eleştirilerin odak noktasıydı. Klasik Yunan kültürünün eleştirilmesi elbette sadece keyfi bir tutum değildi, çünkü pagan toplumdaki Hıristiyanlara karşı yöneltilen en önemli suçlamalardan birisi de ateistlikti³⁰. Dolayısıyla Hıristiyanlar ateist olmadıklarını, buna mukabil Yunan tanrılarının cansız varlıklar olarak insanlara bir şey veremeyeceğini savunuyorlardı.

II. yüzyıl Hıristiyanlarının önemli becerilerinden birisi de, karşılaştıkları sorunları kurumsal bir çerçeve içerisinde çözmeye çalışmalarıdır. Bu bağlamda, gelecekte de Hıristiyan ilahiyatının şekillenmesinde ve toplumsal yapının oluşturulmasında belirleyici bir yere sahip olan kilise konsilleri ilk defa ciddi olarak II. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Kilise konsillerinin ortaya çıkmasında en dikkate değer faktör, kendi içlerinde yaşadıkları bölünme sorunlarıdır. İlk konsillerin ayrılıkçılara ve sapkınlara karşı toplanmış olması şaşırtıcı değildir. II. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Montanist ayrılıkçılığı ve daha sonra Paskalya tartışması, ilk kilise konsillerinin ana gündemini oluşturmuştur. Bu ilk konsillerin içeriği, toplanış biçimi ve prosedürü hakkında büyük oranda Eusebius'un aktardıkları kadarıyla bilgi sahibi olabiliyoruz³¹.

Sonuç olarak, çalışmanın ana problemine yeniden dönerek, yani Hıristiyanların II. yüzyılın entelektüel canlılığından ne kadar etkilendikleri sorusuna gelecek olursak, şunu söyleyebiliriz; Günümüzden baktığımız zaman, Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde yaşanan entelektüel yenilenmenin, paralel olarak Hıristiyanları da etkilediğini söylemek mümkündür. Hıristiyanlı-

29 Eusebius, *HE*, 4.3. (Quadratus ve Aristides için); 4.26.5-11, (Melito için). Bu isimlerin bazıları şunlardır: Melito, Aristides, Athenagoras, Iustinus, Tatianus, Quadratus, Tertullianus ve Minucius Felix.

30 Justin, *Apology*, 1.5-6, [=The Ante Nicene Fathers, c. 1, Edinburgh 1993, s. 164]; *The Martyrdom of Polycarp*, [=The Apostolic Fathers, s. 312-345, Loeb Classical Library serisi no:25, Londra 1997].

31 J.A. Fischer "Angebliche Synoden des 2. Jahrhunderts" *Annuaire Historiae Conciliorum* 9, (1977), s. 241-52; idem, "Die Synoden im Osterfeststreit des 2. Jahrhunderts", s. 16-39; G. Kretschmar, "The Councils of the Ancient Church" *The Councils of the Church, History and Analysis*, (Ed. H.J. Margull), Philadelphia 1966; R. MacMullen, *Voting About God in Early Church Councils*, New Haven 2006.

ğın yaşadığı entelektüel canlılık, görüldüğü gibi, içinde yaşadıkları pagan toplumun, entelektüellerin ve Roma İmparatorlarının değişen oranlarda dikkatini çekecek boyuttaydı. Buna karşın, II. yüzyılda zaman zaman Hıristiyanlara karşı yerel düzeyde baskı uygulanmışsa da, bu politika imparatorların genel bir baskı politikasına dönüşmemiştir. Bu kısmi siyasi huzurun, Hıristiyanların entelektüel açıdan gelişmelerine imkân sağlamış olduğu söylenebilir. Ancak bir noktanın tekrar hatırlanması önemlidir, yani pagan yazarların küçümseyici eleştirilerle görmezden gelmeyi tercih ettiği Hıristiyanlar, muhtemelen sadece bazı alt-kültür gruplarıydı ve bunlar dönemin Hıristiyanlığının bütünü temsil etmiyordu. Keza, MS II. yüzyıl, Hıristiyanlık tarihi açısından baktığımız zaman, Hıristiyanlığın “ayrı bir din” olarak ortaya çıktığı bir dönemdir. Çünkü bu yüzyılda hem Romalı yetkililer hem de entelektüeller, Hıristiyanlığı yeni bir faktör olarak görmeye başlamışlar, diğer yandan da pagan toplum, ne Yahudilere ne de kendilerine benzetemediği Hıristiyanlara karşı zaman zaman keskin tavırlar almıştır. Hıristiyanlık şüphe yok ki dönemin entelektüel canlılığından yeteri kadar yararlanmıştır, çünkü Hıristiyanları sonraki dönemlerde meşgul edecek olan ilahiyat tartışmaları da aslında II. yüzyılda başlamış ve burada sadece bir kısmı söz edilen entelektüeller tarafından tartışılmıştır. Dolayısıyla, pagan dünya için “ikinci sofistler dönemi” olarak nitelenen bu yüzyıl, Hıristiyanlık için de paralel bir entelektüel canlılığın ilk ortaya çıktığı dönem olarak karakterize etmek yanlış olmayacaktır.